1. सं वदध्वम्

વેદો ભારતીય જ્ઞાન અને ધર્મપરંપરાના આદિસ્રોત છે. ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ નામથી જાણીતા આ ચાર વેદ પદ્યાત્મક છે. વેદનાં આ પદ્યોને મંત્ર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આવા મંત્રોમાં અનેક પ્રકારની સ્તુતિઓ આવેલી છે. આવી સ્તુતિઓ દ્વારા ઉપદેશ પણ આપવામાં આવ્યો છે.

વેદની વિચારધારાને આગળ ધપાવવા માટે વેદની આ પ્રકારની પ્રાર્થનાઓમાંથી પ્રેરણા લઈને જુદા જુદા વિદ્વાન ભક્ત-કવિઓએ પણ અનેક સ્તુતિઓ, પ્રાર્થનાઓ જુદા જુદા લૌકિક છંદોમાં રચી છે. આવી પ્રાર્થનાઓ પણ પદ્યમાં હોય છે અને તેને શ્લોક તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ રચનાઓમાં પણ વેદોની જેમ વૈશ્વિક ખ્યાલ રાખવામાં આવ્યો છે એટલું જ નહિ, મનુષ્યથી પણ આગળ વધીને પ્રાણીમાત્રના કલ્યાણની કામના વ્યક્ત કરવામાં આવી છે. આવી જ સુપ્રસિદ્ધ બે પ્રાર્થનાઓ પણ અહીં પ્રસ્તુત છે.

પ્રત્યેક કાર્યનો પ્રારંભ કરતા પહેલાં મંગલાચરણ કરવાની આપણી પરંપરા છે. આ પરંપરાને અનુસરીને આ મંત્રો તેમજ શ્લોકો દ્વારા સંસ્કૃતના અભ્યાસનું મંગલાચરણ કરીશું. પ્રસ્તુત પાઠમાં પસંદ કરાયેલા ઋગ્વેદના મંત્રમાં સામાજિક વ્યવહાર અંગેનો ઉપદેશ છે. યજુર્વેદમાંથી પસંદ કરાયેલા બીજા મંત્રમાં દુર્ગુણોને દૂર કરવા માટેની પ્રાર્થના છે. જ્યારે ત્રીજા અથર્વવેદના મંત્રમાં પારિવારિક જીવનનો આદર્શ બની રહે તેવો એક ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે. છેલ્લાબે શ્લોકમાં સમગ્ર સમાજ તથા દેશનું હિત અને કલ્યાણ થાય એવી શુભકામના પ્રગટ થયેલી છે.

सं ग॑च्छध्वं॒ सं व॑दध्वं॒ सं वो॒ मनां॑सि जानताम् ।
दे॒वा भा॒गं यथा॒ पूर्वे॑ सं जाना॒ना उ॒पास॑ते ॥ 1 ॥ ऋग्वेदे 10.191.2

विश्वा॑नि देव सवितर्दुरि॒तानि॒ परा॑ सुव ।
यद्भ॒द्रं तन्न॒ऽ आ सु॑व ॥ 2 ॥ यजुर्वेदे 30.3

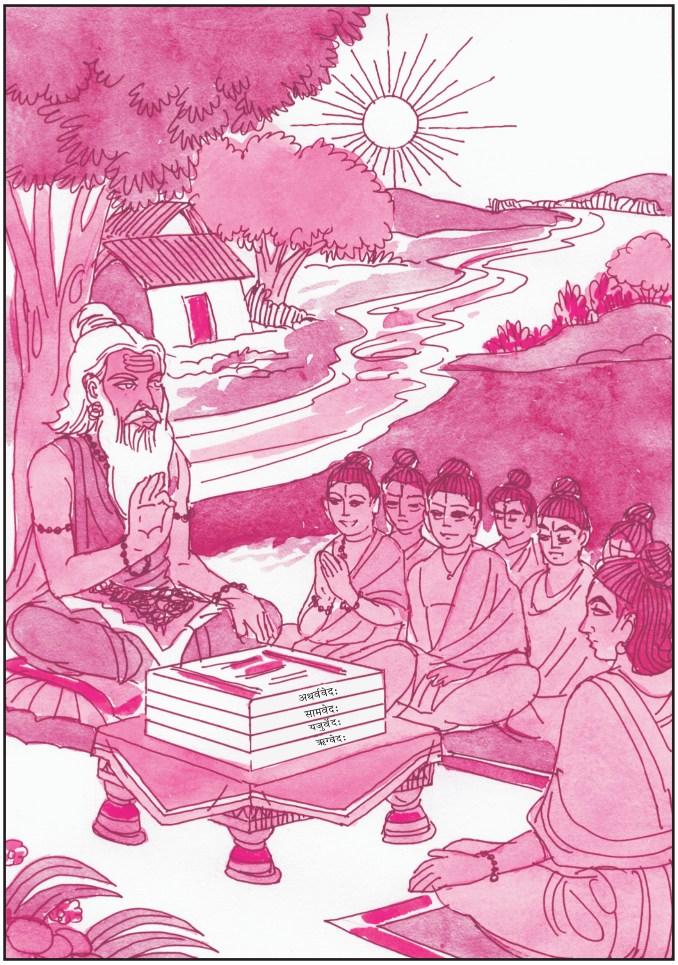

अनुव्रतः पितुः पुत्रो मात्रा भवतु संमनाः।
जाया पत्ये मधुमतीं वाचं वदतु शान्तिवाम् ॥ 3 ॥ अथर्ववेदे 3.30.2

सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद् दुःखभाग् भवेत् ॥ 4 ॥

काले वर्षतु पर्जन्यः पृथिवी सस्यशालिनी।
देशोऽयं क्षोभरहितो मानवाः सन्तु निर्भयाः॥ 5 ॥

ટિપ્પણ

નામ : (પુંલ્લિંગ) अनुव्रतः વ્રતની પાછળ ચાલનાર **निरामयः** આમય વગરનો એટલે રોગરહિત, નીરોગી **पर्जन्यः** વરસાદ

(સ્ત્રીલિંગ) जाया પત્ની **पृथिवी** ધરતી, ભૂમિ

(નપુંસકલિંગ) दुरितम् ખરાબ કાર્ય, દુર્ગુણ

સર્વનામ : वः તમારા **विश्वानि (નપું.)** બધાં **यत् (નપું.)** જે **तत् (નપું.)** તે **नः** અમારા **सर्वे (પું.)** બધા **अयम् (પું.)** આ

વિશેષણ : मधुमतीम् (वाचम्) મધુરતાવાળી (વાણી)ને **क्षोभरहितः (देशः)** ગભરાટરહિત, ઉચાટ વગરનો, **मानवाः** માનવો **निर्भयाः** ભય વગરના, ભયથી રહિત

અવ્યય : यथा જેમ **मा** નહિ, નિષેધ

સમાસઃ क्षोभरहितः (क्षोभेन रहितः - तृतीया तत्पुरुष)

ક્રિયાપદ : પ્રથમ ગણ : (પરસ્મૈ.) **भू (भवति)** હોવું, થવું **वद् (वदति)** બોલવું, કહેવું **दृश् > पश्य् (पश्यति)** જોવું, દેખવું **वर्ष् (वर्षति)** વરસવું

વિશેષ

1. શબ્દાર્થ : सम् गच्छध्वम् (તમે સહુ) સાથે સાથે ચાલો, સાથે સાથે જાવ. **सम् वदध्वम्** (તમે સહુ) સાથે સાથે બોલો **मनांसि** મન (બ.વ.) **सम् जानताम्** એક સરખું જાણો **भागम्** હવિના ભાગને, (અગ્નિમાં હોમવાના હવિના હિસ્સાને) **पूर्वे** પૂર્વના, પહેલાંના **सम् जानानाः** સરખું જાણનારા, સમાન જ્ઞાન ધરાવનારા, એકમત રહેનારા **उपासते** ઉપાસે છે, ભોગવે છે **सवितः** હે સૂર્યદેવતા, હે ઉત્પત્તિ કરનારા દેવ (સંબોધન છે.) **परा सुव** (તું) દૂર કર **आ सुव** (તું) પ્રાપ્ત કરાવ. **पितुः** પિતાના **मात्रा** માતાની સાથે **संमनाः** સમાન મન-વિચારવાળો **वाचम्** વાણીને, વચનોને **शान्तिवाम्** શાન્તિ આપનારી, શાન્તિથી યુક્ત **भद्राणि** કલ્યાણકારી બાબતો, મંગલકારી ભાવનાઓ **कश्चित्** કોઈ પણ **दुःखभाग्** દુઃખનો ભાગીદાર, દુઃખ ભોગવનાર **काले** સમય થતાં, કાળ આવતાં **सस्यशालिनी** અન્ન આપવાના સ્વભાવવાળી, અનાજને લીધે શોભતી

2. સંધિ : सवितर्दुरितानि (सवितः दुरितानि)। यद्भद्रम् (यत् भद्रम्)। तन्न आसुव (तत् नः आसुव)। पुत्रो मात्रा (पुत्रः मात्रा)। देशोऽयं क्षोभरहितो मानवाः (देशः अयम् क्षोभरहितः मानवाः)।

1. अधोलिखितेभ्यः विकल्पेभ्यः समुचितम् उत्तरं चिनुत ।

(1) पूर्वे के सं जानानाः भागम् उपासते ? ◯

(क) मनुष्याः (ख) असुराः (ग) देवाः (घ) सर्वे

(2) कविः किं याचते ? ◯

(क) भद्रम् (ख) दुरितम् (ग) सुखम् (घ) धनम्

(3) जाया कीदृशीं वाचं वदतु ? ◯

(क) ललिताम् (ख) शान्तिवाम् (ग) ज्ञानयुताम् (घ) शोभनाम्

(4) सर्वे कीदृशाः भवन्तु ? ◯

(क) योगिनः (ख) मानिनः (ग) सुखिनः (घ) बलिनः

(5) पर्जन्यः कदा वर्षतु ? ◯

(क) ह्यः (ख) अद्य (ग) श्वः (घ) काले

(6) हे देव .... दुरितानि परासुव। ◯

(क) अग्ने (ख) वरुण (ग) सवितर् (घ) वायो

(7) पुत्रः .... अनुव्रतः भवतु। ◯

(क) मित्रस्य (ख) मातुः (ग) पितुः (घ) स्वसुः

(8) .... निरामयाः भवन्तु। ◯

(क) पक्षिणः (ख) जन्तवः (ग) सर्वे (घ) पशवः

(9) सर्वे .... पश्यन्तु। ◯

(क) दुरितानि (ख) फलानि (ग) धनानि (घ) भद्राणि

(10) पृथिवी .... भवतु। ◯

(क) बलशालिनी (ख) सस्यशालिनी (ग) जलपूर्णा (घ) धनपूर्णा

2. एकवाक्येन संस्कृतभाषया उत्तरत ।

(1) पूर्वे देवाः कथं भागम् उपासते ?

(2) जाया कस्मै मधुमतीं वाचं वदतु ?

(3) मानवाः कीदृशाः सन्तु ?

(4) कः क्षोभरहितः भवतु ?

3. रेखाङ्‌कितानां पदानां स्थाने प्रकोष्ठात् उचितं पदं प्रयुज्य प्रश्नवाक्यं रचयत ।

(कदा, कः, कीदृशी, का)

(1) जाया मधुमतीं वाचं वदतु।

(2) पुत्रः मात्रा संमनाः भवतु।

(3) काले वर्षतु पर्जन्यः।

4. आज्ञार्थस्य अन्यपुरुष-बहुवचनरूपाणि चिनुत ।

भवतु	सन्तु	भवेत्
पश्यन्तु	वर्षतु	भवन्तु

5. प्रश्नानाम् उत्तराणि मातृभाषायां लिखत ।

(1) ઋષિ સૂર્ય પાસે શાની યાચના કરે છે ?

(2) પતિ પ્રત્યે પત્નીએ કેવી વાણી ઉચ્ચારવી જોઈએ ?

(4) ઋષિ બધાં માટે શી આશા વ્યક્ત કરે છે ?

(4) સંગઠિત રહેવા માટે કવિ શું કરવાનું સમજાવે છે ?

6. मा कश्चिद् दुःखभाग् भवेत् – સૂક્તિના આ ભાવને તમારા શબ્દોમાં વર્ણવો.

7. श्लोकपूर्तिं कुरुत ।

(1) सं गच्छध्वं .... उपासते ॥

(2) सर्वे भवन्तु .... भवेत् ॥

પ્રવૃત્તિ

- શાળામાં યોજાતા કાર્યક્રમોમાં આ મંત્રો–શ્લોકોને પ્રાર્થના તરીકે રજૂ કરો.
- આવા જ પ્રકારના બીજા મંત્રો અને શ્લોકોનો સંગ્રહ કરો.